

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БОРДЕНЮК ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 347.193

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ СІЛ, СЕЛИЩ ТА МІСТ ЯК СУБ'ЄКТИ
ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

**Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України
ДЗЕРА Олександр Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
ГАЛЯНТИЧ Микола Костянтинович,
Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені
академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
заступник директора з наукової роботи

кандидат юридичних наук, професор,
ГОПАНЧУК Василь Степанович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри цивільно-правових та
господарсько-правових дисциплін
факультету №2

Захист відбудеться 15 березня 2017 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 202.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий 10 лютого 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.А. Діковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення та розвиток повноцінного місцевого самоврядування нерозривно пов'язані з активізацією участі територіальних громад сіл, селищ та міст у цивільних відносинах. Правові передумови їх участі у цих відносинах передбачені в тих положеннях Конституції України, за змістом яких територіальні громади визнаються суб'єктами права комунальної власності, що становить матеріальну (майнову) основу їх участі у цивільних відносинах, а також у нормах чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), який у розвиток відповідних конституційних положень уперше визнав їх поряд з державою та Автономною Республікою Крим (далі – АРК) учасниками цивільних відносин, що зумовлює об'єктивну потребу в з'ясуванні їх особливостей як суб'єктів цивільного права. Адже радянське цивільне законодавство не передбачало існування такого виду суб'єктів цивільного права як територіальні громади, оскільки місцеві ради народних депутатів, які покликані були вирішувати питання місцевого значення, входили до єдиної системи органів державної влади, у зв'язку з чим їх цивільна правосуб'єктність досліджувалася в єдиному контексті з цивільною правосуб'єктністю радянської держави.

Необхідність відповідного дослідження зумовлена тим, що в ЦК України, як кодексі приватного права, детально врегульовані питання цивільно-правового статусу лише фізичних та юридичних осіб приватного права. У зв'язку з цим питання цивільно-правового статусу територіальних громад як публічно-правових утворень практично залишилися поза межами регулювання ЦК України, який містить лише низку норм, за змістом яких неможливо встановити всі їх особливості як суб'єктів цивільного права та реальний обсяг їх цивільних прав та обов'язків, що породжує чимало проблем теоретичного та практичного характеру, які потребують вирішення у вітчизняній науці цивільного права.

Наявність таких проблем багато в чому зумовлена тим, що після прийняття Конституції України, яка визначила місцеве самоврядування правом територіальних громад сіл, селищ та міст, основна увага вчених-юристів була зосереджена на дослідженні їх конституційно-правового статусу як первинних суб'єктів місцевого самоврядування. Що ж стосується питань їх цивільно-правового статусу як суб'єктів цивільного права, то вони поки що не стали об'єктом комплексних досліджень сучасної науки цивільного права, про що свідчить зміст переважної більшості наукових праць, у яких розглядаються, як правило, окремі аспекти їх участі лише в деяких видах цивільних відносин (зокрема, у відносинах власності).

Важливість теоретичного осмислення зазначеної проблематики зумовлена також потребами започаткованої реформи місцевого самоврядування в контексті децентралізації державної влади, що має супроводжуватися пошуком шляхів оновлення законодавства України, що визначає правові засади участі територіальних громад у цивільних відносинах. Саме ці обставини зумовлюють вибір та актуальність теми дисертаційного дослідження, яке присвячене теоретичним та практичним аспектам участі територіальних громад у цивільних правовідносинах.

Науково-теоретичну основу дослідження становлять наукові праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених-цивілістів, представників інших галузей юридичної науки дореволюційного, радянського та сучасного періодів. Зокрема, серед них варто виокремити праці М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, О.А. Беяневич, С.М. Бервено, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, М.І. Брагінського, С.М. Братуся, А.В. Венедиктова, О.М. Вінник, П.П. Віткявічюса, В.В. Вігрянського, М.К. Галянтича, В.С. Гопанчука, Р.Ф. Гринюка, О.В. Дзери, Ю.М. Дзери, А.С. Довгерта, М.Л. Дювернуа, О.С. Іюффе, Т.С. Ківалової, В.М. Коссака, О.О. Красавчикова, О.М. Клименко, Н.С. Кузнєцової, І.М. Кучеренко, В.В. Луця, А.В. Луць, Р.А. Майданика, Г.К. Матвєєва, Д.І. Мейєра, Л.А. Музики, О.О. Отраднєвої, О.О. Первомайського, С.О. Погрібного, О.Й. Покровського, О.А. Пушкіна, Д.В. Пяткова, З.В. Ромовської, О.П. Сергєєва, В.Т. Смирнова, А.О. Собчака, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Р.О. Стефанчука, М.С. Суворова, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, В. А. Устименка, Р. О. Халфіної, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонєвої, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершенєвича, С.І. Шимон, В.С. Щербини та багатьох інших учених.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до державної бюджетної науково-дослідної теми «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний та практичний аспекти» (номер теми 11 БФ 042-01; номер державної реєстрації 0111U008337), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2011 року по 31 грудня 2015 року.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування на основі аналізу чинного законодавства України та з урахуванням здобутків юридичної науки правової природи територіальних громад, їх місця у системі суб'єктів цивільного права, особливостей їх участі в окремих видах цивільних відносинах та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України з питань їх участі в цивільних відносинах.

Досягнення цієї мети зумовило постановку таких завдань:

з'ясувати особливості правового статусу суб'єктів цивільного права та їх місце у системі суб'єктів права, співвідношення між поняттями «суб'єкт цивільного права» та «суб'єкт цивільного правовідношення»;

дослідити поняття, особливості та місце територіальних громад у системі суб'єктів цивільного права;

з'ясувати природу цивільної правосуб'єктності територіальних громад як суб'єктів цивільного права та форми її реалізації;

дослідити еволюцію інституту права комунальної власності та визначити його місце у системі цивільного права;

визначити особливості правового режиму майна комунальної власності;

розкрити зміст суб'єктивного права комунальної власності;

дослідити цивільно-правові засади участі територіальних громад у цивільних зобов'язаннях;

визначити особливості участі територіальних громад у договірних зобов'язаннях;

визначити особливості участі територіальних громад у недоговірних зобов'язаннях;

сформулювати рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства з питань участі територіальних громад у цивільних правовідносинах.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, учасниками яких можуть бути територіальні громади як суб'єкти цивільного права.

Предмет дослідження становлять положення чинного законодавства України, що визначають правові засади участі територіальних громад у цивільних відносинах, практика його застосування, а також наукові праці вчених-цивілістів, у яких розглядалися питання участі відповідних публічно-правових утворень у цивільних правовідносинах.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять загально-філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання державно-правових явищ. Зокрема, за допомогою загально-філософського діалектичного методу виявлені загальні та особливі ознаки територіальних громад як суб'єктів цивільного права, визначено їх місце у системі суб'єктів цивільного права тощо. Історично-правовий метод використовувався при аналізі законодавчих актів, з якими пов'язані основні етапи становлення територіальних громад як суб'єктів цивільного права та права комунальної власності. Формально-логічний метод, серцевину якого становлять методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, були використані при визначенні особливостей участі територіальних громад у відносинах власності та зобов'язальних правовідносинах, а також при виробленні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України. За допомогою методу системно-структурного аналізу досліджувалася форми участі територіальних громад у цивільних правовідносинах та особливості їх структури. Порівняльно-правовий метод використовувався при аналізі цивільного законодавства України та інших зарубіжних країн, що визначає правові засади участі відповідних публічно-правових утворень у цивільних відносинах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням правового статусу територіальних громад сіл, селищ та міст як суб'єктів цивільного права. Наукова новизна одержаних результатів відображена в таких основних положеннях і висновках, що виносяться на захист. Зокрема, в дисертації:

вперше:

1) обґрунтовано, на відміну від існуючих у науці тверджень про допоміжний, факультативний характер участі публічно-правових утворень у цивільних відносинах по відношенню до їх основної діяльності, висновок про те, що їх участь у цих відносинах обумовлена об'єктивними чинниками й є одним із способів вирішення цивільно-правовими засобами їх публічних завдань і функцій;

2) обґрунтовано висновок про те, що поняття «особи», яке вживається в ч. 1 ст. 2 та інших положеннях ЦК України, включає в себе не тільки фізичних та юридичних осіб, а й державу Україна, АРК, територіальні громади та інших суб'єктів публічного права, а відтак поняття «особа» та «суб'єкт цивільного права» можуть розглядатися як синонімічні;

3) обґрунтовано, що особливістю територіальних громад, як суб'єктів цивільного права, є те, що вони є штучними колективними утвореннями, яким

притаманні, з одного боку, ознаки юридичних осіб, а з другого – ознаки, які не повною мірою «вписуються» в конструкцію юридичної особи;

4) обґрунтовується висновок про особливий цивільно-правовий статус територіальної громади, який обумовлений тим, що вони: 1) є носіями публічно-владних повноважень; 2) беруть участь у цивільних відносинах з метою реалізації публічних завдань і функцій; 3) набувають і здійснюють цивільні права та обов'язки безпосередньо або через відповідні органи місцевого самоврядування в межах їхньої компетенції, встановленої законом, що зумовлює спеціальний характер їх цивільної правосуб'єктності;

5) сформульовано висновок про те, що зміст суб'єктивного права власності територіальної громади має свою специфіку, яка полягає в тому, що територіальна громада, на відміну від приватного власника, який може вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону, здійснює правомочності власника через органи місцевого самоврядування на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом;

б) доведено, що особливістю цивільних зобов'язань за участю територіальних громад є те, що переважна їх більшість виникає на підставі сукупності юридичних фактів, до якої, крім договору чи інших юридичних фактів (наприклад, завдання шкоди), входить, як правило, адміністративний акт (рішення) відповідного органу місцевого самоврядування;

7) сформульовано висновок про нераціональність встановлення в різних статтях ЦК України деліктної відповідальності відповідних публічно-правових утворень за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю їх органів (ст. 1173), посадових або службових осіб (ст. 1174) та в результаті прийняття нормативно-правового акту, що був визнаний незаконним і скасований (ст. 1175), оскільки за їх змістом відповідна шкода в кінцевому підсумку відшкодовується державою, АРК або органом місцевого самоврядування;

8) обґрунтовується висновок, що територіальна громада може бути суб'єктом цивільних правовідносин: а) безпосередньо – шляхом проведення відповідного місцевого референдуму; б) через утворені нею органи місцевого самоврядування; в) через представників за спеціальними дорученнями; г) через органи управління комунальними унітарними підприємствами, які вважаються представниками власника – відповідної територіальної громади;

9) обґрунтовано висновок про те, що комунальні підприємства, на відміну від територіальної громади та її органів, які мають діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, передбачені законом, можуть вчиняти будь-які дії, які не заборонені законом, але які не суперечать цілям їх діяльності, визначеним в установчих документах;

удосконалено:

10) підходи щодо аналізу співвідношення між поняттями «суб'єкти права» та «суб'єкти цивільного права» та виявлені їх особливості, зокрема доведено, що поняття «суб'єкти цивільного права» є вужчим за поняття «суб'єкти права», оскільки за загальним правилом колективними суб'єктами цивільного права можуть виступати лише ті колективні утворення (організації), які мають статус юридичної

особи, тоді як в інших галузях права суб'єктами права можуть виступати колективні утворення (організації), які не мають статусу юридичної особи;

11) підходи до визначення поняття та кола територіальних громад, які можуть бути суб'єктами цивільного права, і запропоновано під поняттям «територіальні громади», яке вживається в ЦК України, розуміти лише ті територіальні колективні утворення, які визнані первинними суб'єктами місцевого самоврядування, тобто жителів сіл, селищ та міст, які спільно проживають у межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць, мають право на формування органів місцевого самоврядування і є суб'єктами права комунальної власності;

12) аргументацію щодо правової природи права комунальної власності як різновиду публічної власності, правовий режим якої багато в чому є схожим з правовим режимом державної власності, відмінність між якими полягає лише в тому, що державна власність є матеріальною основою здійснення завдань і функцій держави, а комунальна власність – завдань і функцій місцевого самоврядування, які є похідними від завдань і функцій держави;

дістали подальшого розвитку:

13) наукові погляди щодо співвідношення між поняттями «суб'єкт цивільного права» та «суб'єкт цивільного правовідношення», в результаті чого спростовано поширену в цивільно-правовій літературі тезу про поділ учасників цивільних правовідносин, на тих, які є суб'єктами цивільного права, і на тих, які статусу суб'єктів цивільного права не отримують, оскільки продовжують залишатися суб'єктами публічного права;

14) наукові погляди щодо поділу юридичних осіб на юридичних осіб приватного та публічного права, який з точки зору цивільно-правових наслідків не має практичного значення, оскільки і ті і другі беруть участь у цивільних відносинах на рівних правах;

15) аргументація щодо недоцільності визнання територіальних громад юридичними особами публічного права, оскільки їм як колективним утворенням властиві певні особливості, які неприйнятні конструкції юридичної особи, створеної безпосередньо для потреб цивільного обороту;

16) наукові положення про природу цивільної правосуб'єктності територіальних громад, зокрема обґрунтовано, що їх правоздатність є спеціальною, у зв'язку з чим вони можуть мати лише ті цивільні права та обов'язки, що передбачені законом та відповідають цілям і завданням місцевого самоврядування; що джерелом їх цивільної правосуб'єктності є держава, яка шляхом законодавчого регулювання може розширити або звужити її обсяг, тоді як фізичні та юридичні особи приватного права є носіями природної цивільної правосуб'єктності, яку держава лише визнає і гарантує;

17) наукові погляди на юридичну природу та місце норм права, що визначають особливості комунальної власності, в системі права власності, що дало підстави визнати їх складовою частиною (субінститутом) загального цивільно-правового інституту права власності;

18) поширена в господарсько-правовій науці «представницька концепція» реалізації територіальною громадою правосуб'єктності, згідно з якою створені нею органи місцевого самоврядування є представниками власника (відповідної

територіальної громади) і виконують його функції, на думку дисертанта, може бути використана і в цивільно-правовій науці;

19) аргументація щодо ознак права комунальної власності, за якими воно відрізняється від права державної власності та від права приватної власності, які відображаються в його цільовому призначенні, в колі суб'єктів та об'єктів права комунальної власності, підставах набуття та припинення права комунальної власності тощо;

20) наукові уявлення щодо співвідношення між поняттями «зміст права комунальної власності» та «управління майном, що є у комунальній власності», в результаті чого сформульовано висновок про те, що управління виступає не як окремий елемент змісту права власності, а як спосіб практичної реалізації територіальною громадою правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження належним їй майном.

На основі проведеного дослідження сформульовані відповідні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України. Зокрема, запропоновано:

1) у ч. 1 ст. 2 ЦК України виключити слова «(далі – особи)»;

2) ч. 1 ст. 169 ЦК України викласти у такій редакції: «1. Територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з юридичними особами за винятком випадків, встановлених законом.»;

3) ч. 3 ст. 228 ЦК України, ч. 1 ст. 207 та ч. 1 ст. 208 ГК України викласти у новій редакції, передбачивши можливість стягнення за рішенням суду в дохід відповідного місцевого бюджету (а не тільки держави) одержаного сторонами (чи стороною) у разі виконання правочину (зобов'язання), який визнаний судом недійсним і таким, що вчинений з метою, що завідомо суперечить інтересам Автономної Республіки Крим або територіальних громад, а не тільки інтересам держави, як це передбачено у чинних положеннях цих статей;

4) ч. 2 ст. 327 ЦК України викласти у такій редакції: «2. Територіальна громада здійснює право власності безпосередньо або через утворені нею органи місцевого самоврядування.»;

5) ч. 4 ст. 343 ЦК України викласти у такій редакції: «4. У разі виявлення скарбу, що становить культурну цінність державного (загальнонаціонального) значення, право власності на нього набуває держава, а у разі виявлення скарбу, що становить культурну цінність місцевого значення, право власності на нього набуває територіальна громада.»;

6) доповнити ч.1 ст. 354 ЦК України абзацом третім такого змісту: «У випадках, передбачених законом, конфісковане майно безоплатно переходить у власність територіальної громади.»;

7) ч. 3 ст. 712 ЦК України викласти у такій редакції: «3. Законом можуть бути передбачені особливості регулювання укладення та виконання договорів поставки, у тому числі договору поставки товару для державних потреб та потреб територіальних громад.»;

8) у статтях 1173, 1174, 1175 ЦК України слова «органом місцевого самоврядування» замінити словами «територіальною громадою»;

9) виключити з ч. 1 ст. 174 ГК України абзац перший, згідно з яким господарські зобов'язання можуть виникати «безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акту, що регулює господарську діяльність».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у правотворчій діяльності у процесі вдосконалення чинного законодавства України, що визначає правові засади участі територіальних громад у цивільних відносинах. Крім того, результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях участі територіальних громад у цивільних відносинах, у навчальному процесі при викладанні курсів та/або спецкурсів з цивільного та інших суміжних галузей права.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри цивільного права Київського національного університету, а також були оприлюднені на: міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Київ, 26 листопада 2010 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Конституційна реформа в Україні: загальнонаціональний проект єднання» (м. Київ, 25 червня 2014 року); XI міжнародній науковій інтернет-конференції «Сучасний соціокультурний простір» (17–19 вересня 2014 року); міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 8 жовтня 2014 року); міжнародній науково-практичній конференції «Правова політика в Україні: питання теорії та практики» (Київ, 24 жовтня 2014 року). Тези виступів на наукових конференціях опубліковані.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 16 наукових публікаціях, із них: сім статей опубліковано у наукових фахових виданнях України, три статті – у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, одна – в іноземному виданні, п'ять тез – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки друкованого тексту. Список використаних джерел, який нараховує 361 найменування, викладений на 37 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження, визначаються його об'єкт та предмет, мета й основні завдання, висвітлюються основні положення наукової новизни одержаних результатів та їх практичне значення, наводиться інформація про апробацію та публікації, в яких викладені основні положення дисертаційного дослідження та його структура.

Розділ 1. «Територіальні громади у системі суб'єктів цивільного права: теоретико-методологічні питання» складається з трьох підрозділів, присвячених загальнотеоретичним проблемам цивільно-правового статусу територіальних громад як суб'єктів цивільного права.

У підрозділі 1.1. «Суб'єкти цивільного права як наукова категорія: поняття ознаки та види» з'ясовано співвідношення між такими суміжними поняттями як «суб'єкт права», «суб'єкт цивільного права», «суб'єкт правовідношення», «суб'єкт цивільного правовідношення», а також проаналізовані основні ознаки суб'єктів цивільного права, за якими вони відрізняються від суб'єктів інших галузей права. Зокрема, за результатами проведеного аналізу акцентовано, що за загальним правилом суб'єктами цивільного права можуть бути лише колективні утворення (організації), які мають статус юридичної особи, тоді як в інших галузях права суб'єктами права можуть виступати колективні утворення (організації), які не мають статусу юридичної особи, в результаті чого поняття «суб'єкт права» є ширшим за поняття «суб'єкт цивільного права», оскільки не всякий колективний суб'єкт права (організація) може бути учасником цивільних правовідносин.

Крім того, у підрозділі основна увага зосереджена на відмінностях між фізичними й юридичними особами як суб'єктами цивільного (приватного) права та державою, АРК та територіальними громадами як суб'єктами публічного права, які хоч і визнаються в ч. 2 ст. 2 ЦК України учасниками цивільних правовідносин, проте формально не є юридичними особами, що, зокрема, дало підстави деяким авторам стверджувати про те, що вони не є суб'єктами цивільного права, оскільки продовжують залишатися суб'єктами публічного права.

На противагу таким оцінкам, у дисертації зазначається: той факт, що зазначені публічно-правові утворення не визнаються юридичними особами не порушує їх природи як суб'єктів цивільного права. Це аргументується тим, що учасниками будь-яких правовідносин можуть бути лише ті особи, які є носіями відповідних прав та обов'язків, тобто суб'єктами права, у зв'язку з чим поняття «суб'єкт цивільного права» є ширшим за поняття «суб'єкт цивільного правовідношення», що спростовує тезу про поділ учасників цивільних правовідносин на тих, які є суб'єктами цивільного права, і на тих, які такого статусу не отримують.

У роботі проводиться ідея про те, що держава, АРК та територіальні громади є суб'єктами цивільного права, яким притаманні лише певні особливості, в результаті чого вони розглядаються в літературі як особливий вид суб'єктів цивільного права. Ці особливості відображаються, зокрема, в тому, що вони, на відміну від фізичних та юридичних осіб приватного права, беруть участь у цивільних відносинах з метою реалізації завдань і функцій держави та місцевого самоврядування на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України. При цьому їх участь у цивільних відносинах зумовлена об'єктивними чинниками й є одним із способів вирішення цивільно-правовими засобами публічних завдань і функцій. До таких чинників слід віднести те, що вони визнаються суб'єктами права власності, яка становить матеріальну основу їх участі в речових, зобов'язальних та інших цивільних правовідносинах.

У підрозділі 1.2. «Поняття та особливості територіальних громад як суб'єктів цивільного права України» відзначається, що ЦК України не містить визначення поняття територіальної громади як учасника цивільних відносин, тому воно базується на нормах конституційного права. Зокрема, в роботі обґрунтовано, що суб'єктами цивільного права можуть бути лише ті територіальні громади, які визнаються первинними суб'єктами місцевого самоврядування, мають право на

формування органів місцевого самоврядування і є суб'єктами права комунальної власності, яка становить матеріальну основу їх участі у цивільних відносинах. Що ж стосується територіальних колективних утворень, яким не властиві зазначені вище ознаки, то вони не мають статусу територіальних громад, а тому не можуть бути суб'єктами цивільного права, хоч і залишаються суб'єктами публічного права.

У роботі з'ясовані також особливості територіальних громад у співвідношенні з таким учасником цивільних відносин як держава. Це дало підстави дійти висновку про наявність спільних рис, які характеризують державу та територіальні громади як суб'єктів цивільного права. Тому принципової різниці між цивільно-правовим статусом територіальних громад та держави не існує, що дістало закріплення у відповідних положеннях ЦК України, за змістом яких вони беруть участь у цивільних правовідносинах на єдиних засадах. Проте, якщо держава бере участь у них з метою реалізації завдань і функцій держави, то територіальні громади – з метою завдань і функцій місцевого самоврядування. При цьому наголошено, що головною відмінною рисою територіальних громад є те, що вони, на відміну від держави, не наділені ознаками суверенітету, у зв'язку з чим вони беруть участь у цивільних відносинах у межах повноважень, визначених у законах державою.

У роботі сформульовано висновок про те, що територіальним громадам притаманні ознаки юридичних осіб, завдяки яким вони фактично діють у цивільних відносинах як юридичні особи. Однак при цьому дисертант вважає переконливішою позицію тих вчених, які не вбачають потреби у визнанні територіальних громад юридичними особами публічного права, оскільки їм притаманні специфічні ознаки, які не «вписуються» в конструкцію юридичної особи, створеної для потреб цивільного обороту.

У підрозділі 1.3. «Цивільна правосуб'єктність територіальних громад: поняття та зміст» наголошується, що для цілей з'ясування природи цивільної правосуб'єктності територіальних громад як суб'єктів цивільного права важливе методологічне значення має з'ясування природи цивільної правосуб'єктності держави. Це аргументується тим, що в функціональному плані місцеве самоврядування нерозривно пов'язане з державою, у зв'язку з чим природа цивільної правоздатності територіальних громад не має принципових відмінностей від природи цивільної правоздатності держави та АРК.

У роботі обґрунтовується, що цивільна правоздатність територіальних громад є спеціальною, за змістом якої вони можуть бути носіями лише тих цивільних прав та обов'язків, що пов'язані з вирішенням питань, віднесених Конституцією та законами України до відання місцевого самоврядування. При цьому конкретні повноваження органів місцевого самоврядування щодо участі в цивільних правовідносинах визначаються (крім ЦК України) переважно в спеціальних законодавчих актах. Виходячи з цього, у роботі відзначається, що джерелом цивільної правосуб'єктності територіальних громад є держава, яка шляхом законодавчого регулювання може розширити або звузити її обсяг, тоді як особи приватного права є носіями природної цивільної правосуб'єктності, яку держава лише визнає і гарантує.

У такому контексті в роботі критично оцінюються спроби визначити цивільну правоздатність територіальних громад як загальну або як цільову (чи

функціональну), оскільки поняття «спеціальна правоздатність» та «цільова правоздатність» є синонімічними, а цілі, завдання та функції територіальних громад є лише чинниками, які зумовлюють специфіку їх цивільної правоздатності та впливають на визначення її обсягу та змісту.

Виходячи з цих позицій, у підрозділі висвітлені правові передумови участі територіальних громад у речових, зобов'язальних, спадкових та інших цивільних правовідносинах, а також проаналізовані форми реалізації цивільної правосуб'єктності територіальних громад, які можуть брати участь у цивільно-правових відносинах як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування та створені ними юридичні особи.

Розділ 2 «Територіальні громади як суб'єкти права комунальної власності» складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню особливостей участі територіальних громад у відносинах власності.

У підрозділі 2.1. *«Право комунальної власності як різновид права власності»* досліджено процес становлення та розвитку права комунальної власності, за результатами якого встановлено, що визнання місцевого самоврядування правом територіальних громад призвело до перетворення комунальної власності районів та областей у спільну власність територіальних громад, управління якою здійснюється районними та обласними радами, які делегують відповідні повноваження районним та обласним державним адміністраціям. Внаслідок цього ознакам комунальної власності реально відповідає лише та частина комунального майна, що знаходиться в безпосередньому управлінні територіальних громад сіл, селищ та міст, у зв'язку з чим конструкція «права спільної власності територіальних громад» виглядає вразливою у цивільно-правовому відношенні.

У роботі сформульовано авторське розуміння права комунальної власності в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, а також уточнено місце відповідних норм права у системі права. Зокрема, на відміну від тих дослідників, які вважають право комунальної власності інститутом конституційного або муніципального права, у дисертації сформульовано висновок, що норми права, які визначають особливості комунальної власності, є складовим компонентом (субінститутом) загального інституту права власності, основу якого становлять норми цивільного права.

Проводиться ідея про те, що праву комунальної власності притаманні певні особливості, що стосуються його цільового призначення, кола суб'єктів та об'єктів права комунальної власності, підстав набуття та припинення права комунальної власності, порядку його здійснення тощо. Тому, незважаючи на те, що за змістом відповідних положень Конституції та ЦК України всі суб'єкти права власності є рівними перед законом, обсяг, зміст та призначення їх суб'єктивних прав власності можуть відрізнитися у тому чи іншому конкретному випадку.

Крім того, автором особливу увагу приділено аналізу співвідношення між правом власності на землю Українського народу та правом власності на землю громадян, юридичних осіб, держави та територіальних громад. Так, автор, розвиваючи ідеї тих цивілістів, які вважають власність Українського народу державною, дійшов висновку про те, що власність Українського народу на землю

фактично виступає у формі державної власності та комунальної власності, що, зокрема, впливає зі змісту ч. 1 ст. 13 та ч. 1 ст. 142 Конституції України.

У підрозділі 2.2. «*Особливості правового режиму майна комунальної власності*» досліджені правові засади здійснення права комунальної власності та його відмінності від права державної власності та права приватної власності, а також основні чинники, які зумовлюють єдність правового режиму державної та комунальної власності. Зокрема, встановлено, що єдність їх правового режиму зумовлена, зокрема, тим, що вони з економічної точки зору є суспільними (публічними) формами власності, які складають матеріальну основу здійснення публічних завдань та функцій. Тому органи місцевого самоврядування здійснюють від імені та інтересах територіальних громад права власника щодо майна комунальної власності практично на тих самих засадах, що й органи державної влади щодо майна державної власності. Різниця між ними полягає в тому, що державна власність є матеріальною основою здійснення завдань і функцій держави, а комунальна власність – завдань і функцій місцевого самоврядування.

Водночас у роботі відзначається, що схожість правового режиму майна комунальної та державної власності не виключає наявності певних відмінностей між ними у частині, що стосується суб'єктів та складу об'єктів, підстав набуття та припинення права державної та комунальної власності тощо. Відповідно в роботі охарактеризовано специфіку суб'єктів та об'єктів права комунальної власності. Зокрема, сформульовано висновок, що у власності територіальної громади може бути лише те майно, яке становить матеріальну основу вирішення питань, віднесених до сфери відання місцевого самоврядування. Тому коло об'єктів права комунальної власності об'єктивно є вужчим, аніж коло об'єктів державної власності, але ширшим, ніж коло об'єктів, які можуть належати приватним особам. При цьому дисертант не вбачає потреби у визначенні детального переліку об'єктів комунальної власності на законодавчому рівні, як це пропонують деякі автори, оскільки такий підхід з огляду на багатоманітність об'єктів, які можуть бути у власності територіальних громад, виглядає непродуктивним.

У дисертації також досліджені особливості набуття та припинення права комунальної власності. При цьому основна увага зосереджена на спеціальних підставах його набуття чи припинення, в результаті чого сформульовані, зокрема, пропозиції щодо доцільності віднесення до підстав набуття права комунальної власності: виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури місцевого значення; викупу пам'ятки історії та культури місцевого значення; конфіскації.

У підрозділі 2.3. «*Зміст права комунальної власності*» розкривається зміст права комунальної власності. При цьому особливу увагу приділено з'ясуванню співвідношення між змістом права комунальної власності та змістом поняття «управління майном, що належить до комунальної власності». В результаті цього сформульовано висновок про недоцільність доповнення класичної «тріади» правомочностей власника таким елементом як управління, оскільки правомочності власника, закріплені в ч. 1 ст. 317 ЦК, можуть охоплювати будь-які його дії щодо належного йому майна. Це аргументується також тим, що положення у ч. 1 ст. 143 Конституції України, де вживається відповідне поняття, призначене для визначення орієнтовного переліку функцій і повноважень територіальних громад та

утворюваних ними органів місцевого самоврядування, а не для регулювання відносин власності. У зв'язку з цим управління майном комунальної власності слід розглядати як одну з функцій територіальних громад, зміст якої складають їх правомочності щодо володіння, користування та розпорядження комунальним майном. Це означає, що управління виступає не як окремий елемент права власності, а як спосіб практичної реалізації відповідних правомочностей територіальної громади, які відображають статику права власності, а управління – його динаміку. Тому управління можна визначити як процес реалізації права комунальної власності.

З цих позицій у роботі дана критична оцінка положення ч. 2 ст. 327 ЦК України, де йдеться про управління майном комунальної власності, оскільки в цивільному праві територіальна громада виступає як суб'єкт права комунальної власності, а не як суб'єкт управління. При цьому також відзначається, що зміст суб'єктивного права власності територіальної громади має низку особливостей, які зумовлені поєднанням в її особі статусу носія публічно-владних повноважень і суб'єкта права комунальної власності. Зокрема, це відображається тому, що територіальна громада зобов'язана здійснювати права власника на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом, тоді як приватний власник може вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону.

Розділ 3. «Територіальні громади як суб'єкти зобов'язальних відносин» складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню питань участі територіальних громад у зобов'язальних правовідносинах.

У підрозділі 3.1. *«Цивільно-правові засади участі територіальних громад у зобов'язальних правовідносинах»* відзначається, що територіальні громади можуть бути учасниками переважної більшості зобов'язань, що пов'язані із задоволенням їх публічних потреб, за винятком випадків, встановлених законом, або коли вони не відповідають цілям та завданням місцевого самоврядування. При цьому констатується, що цим зобов'язанням притаманні певні особливості, які зумовлені їх специфікою як публічно-правових утворень.

З цією метою у підрозділі з'ясовані відмінності зобов'язань, стороною в яких є територіальні громади, від зобов'язань, учасниками в яких є приватні особи, за цілями та за підставами їх виникнення, та принципами, на яких вони мають ґрунтуватися. За результатами такого аналізу: встановлено, що територіальні громади беруть участь у зобов'язальних правовідносинах через органи місцевого самоврядування у межах їх повноважень, встановлених законом, та з метою досягнення публічних цілей; визначені основні цілі, на досягнення яких спрямовані відповідні зобов'язання.

Аналіз підстав виникнення цивільних зобов'язань за участю територіальних громад свідчить, що ними можуть бути, як правило, такі обставини реальної дійсності, які визнані законом юридичними фактами. При цьому характерною особливістю більшості таких зобов'язань є те, що вони виникають, як правило, на підставі сукупності юридичних фактів, до яких належить адміністративні акти та інші юридичні факти (договір, завдання шкоди), які і є безпосередньою підставою їх виникнення. Це аргументується тим, що основною формою управлінської діяльності органів місцевого самоврядування є видання правових актів, у яких можуть

міститися доручення виконавчим органам відповідних рад чи іншим комунальним організаціям укласти відповідні цивільно-правові договори з метою задоволення потреб територіальних громад.

Крім того, обґрунтовується теза про те, що обов'язок територіальних громад брати участь у цивільних зобов'язаннях через органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції, встановленої законом, обумовлює наявність певних особливостей, що стосуються дії принципів зобов'язального права, на яких мають ґрунтуватися відповідні зобов'язання. Це відображається в тому, що вони можуть регулювати свої зобов'язальні відносини на власний розсуд лише в межах закону.

У підрозділі 3.2. «*Територіальні громади як суб'єкти договірних зобов'язань*» зазначається, що договірні відносини між територіальними громадами та іншими суб'єктами цивільного права повинні в основному ґрунтуватися на тих самих засадах (принципах), що і договірні відносини між суб'єктами цивільного (приватного) права, тобто на принципах, визначених у відповідних положеннях ЦК України, який не виключає можливості встановлення певних особливостей участі територіальних громад у договірних зобов'язаннях. Проте ці особливості здебільшого визначаються у спеціальних законодавчих актах, оскільки ЦК України (як, зрештою, і цивільні кодекси інших держав) не містить спеціальних розділів (глав), присвячених визначенню особливостей участі держави чи територіальних громад у договірних зобов'язаннях.

У роботі доводиться, що суть відповідних особливостей зводиться здебільшого до обмеження права територіальних громад вільно укладати договори, вибирати контрагентів, визначати істотні умови договору стосовно предмета, ціни, строку дії договору, вибирати способи укладення договору та забезпечення виконання та припинення договірних зобов'язань тощо. При цьому норми щодо обмеження їх договірної свободи містяться, як правило, в спеціальних законодавчих актах, у яких встановлюються відповідні вимоги до договорів, що укладаються територіальними громадами та іншими публічно-правовими утвореннями.

Водночас у роботі послідовно проводиться ідея, що наявність обмежень не порушує цивільно-правової природи цих договорів. При визначенні їх природи вихідною засадою має бути положення ч. 1 ст. 1 ЦК України, яка містить «генетичний код» цивільних відносин, а також зміст прав та обов'язків учасників правовідносин, на виникнення яких спрямований договір, а не наявність у ньому суб'єкта владних повноважень, як на цьому наголошують деякі представники науки адміністративного права.

У підрозділі 3.3. «*Територіальні громади як суб'єкти позадоговірних зобов'язань*» за результатами аналізу цивільного законодавства та суті позадоговірних зобов'язань наголошується, що територіальні громади можуть бути учасниками переважної більшості недоговірних (позадоговірних) зобов'язань, які традиційно поділяються на дві групи: 1) позадоговірні зобов'язання, які виникають на підставі правомірних односторонніх правочинів та інших юридичних дій (вчинків); 2) позадоговірні зобов'язання, які виникають на підставі протиправних односторонніх дій (правопорушень) та які кваліфікуються як деліктні зобов'язання.

У роботі особливу увагу приділено аналізу зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи

бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, а також розкрито специфіку відповідних деліктних зобов'язань, виявлено низку проблем та запропоновано шляхи їх вирішення. Зокрема, обґрунтовано, що визначення понять «посадова особа» та «службова особа», які містяться у відповідних законодавчих актах України, не призначені для визначення суб'єктного складу заподіювачів шкоди, вказаних у ст. 1174 ЦК України. Адже такими суб'єктами можуть бути лише посадові особи, наділені владними повноваженнями. Тому запропоновано доповнити цю статтю ЦК України приміткою, в якій для відповідних цілей мають бути визначені поняття «посадова особа» та «службова особа». При цьому критично оцінені положення тих законів, які передбачають можливість притягнення посадових або службових осіб органів публічної влади до цивільно-правової відповідальності, оскільки вони не є суб'єктами цивільного права.

У дисертації визнано нераціональним підхід законодавця щодо встановлення відповідальності держави, АРК, органу місцевого самоврядування в різних статтях ЦК України (1173–1175), залежно від того незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю якого саме суб'єкта владних повноважень була завдана шкода. Це аргументується, зокрема, тим, що в кінцевому підсумку відповідальність за шкоду, завдану суб'єктами владних повноважень, несуть відповідно держава, АРК або органи місцевого самоврядування. На думку автора, не мають якогось специфічного юридичного навантаження і формулювання статей 1173-1175 ЦК України, згідно з якими відповідна шкода відшкодовується «незалежно від вини» відповідних органів та їх посадових або службових осіб, оскільки прийняття (видання) незаконного правового акту завжди свідчить про наявність в їх діях ознак протиправності.

У роботі відзначається, що підставою позадоговірної цивільно-правової відповідальності відповідних публічно-правових утворень є матеріальний склад правопорушення, об'єктом якого можуть бути суспільні відносини, врегульовані не тільки нормами цивільного права, а й нормами конституційного, адміністративного та інших галузей права, що не порушує її природи як цивільно-правової відповідальності, яка, на відміну від конституційної чи адміністративної відповідальності, має приватноправову природу. Це дало підставу сформулювати тезу про те, що основне функціональне призначення цивільно-правової позадоговірної відповідальності полягає в охороні суспільних відносин, урегульованих нормами всіх галузей вітчизняної системи права та захисті порушених прав їх учасників. Це зумовлено тим, що не всі галузі права мають власні засоби охорони відповідних суспільних відносин.

У дисертації до особливостей відшкодування відповідної шкоди відноситься також те, що за змістом відповідних положень Бюджетного кодексу України таке відшкодування має здійснюватися за рахунок коштів місцевих бюджетів у межах бюджетних призначень за рішенням суду у розмірі, що не перевищує суми реальних збитків, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, що не узгоджується з ЦК України, за змістом якого шкода, завдана незаконними рішеннями, діями, бездіяльністю підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження правового статусу територіальних громад як суб'єктів цивільного права дає підстави сформулювати такі основні висновки та рекомендації.

1. Суб'єктами цивільного права, як і будь-якої іншої галузі права, є індивіди (фізичні особи) та колективні утворення (організації). Проте за загальним правилом суб'єктами цивільного права можуть виступати лише колективні утворення (організації), які мають статус юридичної особи, тоді як у публічних галузях права суб'єктами права можуть виступати колективні утворення (організації), які не мають статусу юридичної особи, у зв'язку з чим поняття «суб'єкт цивільного права» є вужчим за поняття «суб'єкт права».

2. Суб'єктами цивільного права, які не визнаються юридичними особами, можуть бути лише держава Україна, АРК, територіальні громади та інші суб'єкти публічного права. При цьому їм притаманні певні особливості, за якими вони відрізняються від інших суб'єктів цивільного права, в результаті чого їх слід розглядати як особливий вид суб'єктів цивільного права, які діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Ці особливості зумовлені їх природою як носіїв публічно-владних повноважень.

3. Участь територіальних громад та інших публічно-правових утворень у цивільних відносинах є одним із способів вирішення цивільно-правовими засобами публічних завдань і зумовлена об'єктивними чинниками, до яких слід віднести те, що вони визнаються суб'єктами права власності, яка становить матеріальну основу їх участі в речових, зобов'язальних та інших цивільних правовідносинах з метою реалізації своїх завдань і функцій.

4. Суб'єктами цивільного права можуть бути лише територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах, які: 1) мають статус відповідних адміністративно-територіальних одиниць; 2) мають право на формування органів місцевого самоврядування; 3) є суб'єктами права комунальної власності. Головна їх особливість як суб'єктів цивільного права та, що вони є територіальними колективними утвореннями, які визнаються первинними суб'єктами місцевого самоврядування, яке є формою демократичної децентралізації державної влади.

5. Територіальним громадам приманні ознаки юридичної особи, які слугують умовами їх участі у цивільних правовідносинах на рівних правах з іншими учасниками цих правовідносин. При цьому їм як публічно-правовим утворенням притаманні певні особливості, які не «вписуються» в конструкцію юридичної особи, яка створена для потреб цивільного обороту, у зв'язку з чим визнання їх в єдиному контексті з іншими публічно-правовими утвореннями юридичними особами публічного права може призвести до виникнення певних проблем теоретичного і практичного характеру.

6. Цивільна правоздатність територіальних громад є спеціальною, за змістом якої вони можуть бути носіями лише тих цивільних прав та обов'язків, що пов'язані з вирішенням питань, віднесених Конституцією та законами України до відання місцевого самоврядування. При цьому спроби визначити їх цивільну правоздатність як загальну або цільову (чи як функціональну) є невдалими, оскільки поняття «спеціальна правоздатність» та «цільова правоздатність» є синонімічними. Цілі,

завдання та функції територіальних громад є лише чинниками, які зумовлюють специфіку їх цивільної правоздатності та впливають на її обсяг і зміст.

7. Конструкція «права спільної власності територіальних громад» виглядає вразливою у цивільно-правовому відношенні, оскільки ознакам комунальної власності відповідає лише та частина комунального майна, що знаходиться у безпосередньому управлінні територіальних громад сіл, селищ та міст. Тому запровадження місцевого самоврядування на рівні районів та областей має супроводжуватися визнанням територіальних колективів районів і областей суб'єктами права комунальної власності.

8. Норми права, що визначають особливості комунальної власності, є складовим компонентом (субінститутом) не конституційного чи муніципального права, а загального інституту права власності, основу якого становлять норми цивільного права, які забезпечують цілісне і завершене регулювання відповідних відносин власності.

9. Правовий режим майна комунальної власності багато в чому є схожим з правовим режимом майна державної власності. Це зумовлено тим, що вони з економічної точки зору є суспільними (публічними) формами власності, які становлять матеріальну основу здійснення публічних завдань та функцій. При цьому праву комунальної власності притаманні певні особливості, за якими воно відрізняється як від права державної власності, так і від права приватної власності. Ці особливості відображаються в колі суб'єктів та об'єктів права комунальної власності, підставах набуття та припинення права комунальної власності, що дає підстави кваліфікувати його як окремий вид права власності.

10. Положення ч. 1 ст. 317 ЦК України охоплює будь-які дії, які може вчиняти власник у межах закону щодо свого майна, у зв'язку з чим пропозиції доповнити класичну «тріаду» правомочностей територіальної громади як власника таким елементом як управління втрачають будь-який сенс. Адже управління виступає не як окремий елемент права власності, а як спосіб практичної реалізації правомочностей територіальної громади щодо володіння, користування та розпорядження належним їй майном, які відображають статику права комунальної власності, а управління – його динаміку. Саме тому управління можна визначити як процес реалізації права комунальної власності.

11. Особливістю змісту суб'єктивного права власності територіальної громади є те, що вона зобов'язана здійснювати права власника на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом, тоді як приватний власник може вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону.

12. Територіальні громади можуть бути учасниками переважної більшості цивільних зобов'язань, яким притаманні певні особливості, що зумовлені їх специфікою як особливих суб'єктів цивільного права, які вступають у зобов'язальні правовідносини з метою досягнення публічних цілей у межах компетенції, встановленої законом. Ці особливості стосуються юридичних фактів, які можуть бути підставами виникнення зобов'язань за їх участю, дії загальних та спеціальних принципів зобов'язального права, на яких ґрунтуються відповідні зобов'язання, їх виконання та підстав припинення, відповідальності за порушення цих зобов'язань.

13. Специфіка територіальних громад як особливих суб'єктів цивільного права досить виразно проявляється у договірних зобов'язаннях, підставою виникнення яких є договір, який є одним із основних цивільно-правових засобів (інструментів) вирішення питань, віднесених до відання місцевого самоврядування. Зокрема, це проявляється в тому, що територіальні громади можуть укладати договори, які передбачені актами цивільного законодавства й які відповідають цілям та завданням місцевого самоврядування, тобто пов'язані із задоволенням їх публічних потреб, а також у встановленні обмежень, які зводяться до обмеження їх договірної свободи та відповідальності за порушення договірних зобов'язань. При цьому наявність таких обмежень не порушує цивільно-правової природи цих договорів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Борденюк В. В. Держава як суб'єкт права державної власності: конституційно-правові аспекти / В. В. Борденюк // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 5. – С. 179–187.
2. Борденюк В. В. Деякі питання розмежування повноважень між адміністративними та господарськими судами / В. В. Борденюк // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 1. – С. 131–137.
3. Борденюк В. В. Деякі підходи до визначення цивільної правосуб'єктності територіальної громади / В. В. Борденюк // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 66. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 173–182.
4. Борденюк В. В. Право комунальної власності: поняття, природа та особливості / В. В. Борденюк // Вісник господарського судочинства. – 2015. – № 1. – С. 172–180.
5. Борденюк В. Зміст права комунальної власності / В. В. Борденюк // Вісник Національної академії прокуратури України – 2015. – № 1. – С. 9–98.
6. Борденюк В. Територіальні громади як суб'єкти деліктних зобов'язань / В. В. Борденюк // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 1. – С. 34–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chasopysnaru.gov.ua/chasopys/ua/pdf/5-2015/bordenuk.pdf>
7. Борденюк В. Територіальні громади як суб'єкти цивільних зобов'язань / В. В. Борденюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – С. 32–39.
8. Борденюк В. Суб'єкти цивільного права України: поняття, ознаки та види / В. В. Борденюк // Право України. – 2014. – № 8. – С. 242–252.
9. Борденюк В. Поняття територіальної громади як суб'єкта цивільного права / В. В. Борденюк // Право України. – 2014. – № 12. – С. 189–198.
10. Борденюк В. Цивільно-правові засади участі територіальних громад у договірних зобов'язаннях / В. В. Борденюк // Право України. – 2016. – № 1. – С. 192–203.
11. Борденюк В. В. Особенности участия публично-правовых образований в гражданских правоотношениях / В. В. Борденюк // *Legea si Viata*. – 2016. – № 10. –

С. 70–74.

12. Борденюк В. В. Розмежування повноважень між адміністративними та господарськими судами у справах за участю органів місцевого самоврядування / В. В. Борденюк // Актуальні проблеми юридичної науки – 2010: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми юридичної науки»] (Київ, 26 листопада 2010 р.) / За заг. ред. В. К. Матвійчука, Ю. В. Нікітіна, Н. Б. Болотіної / У 2-х частинах. Ч.1. – К., 2011. – С. 37–45.

13. Борденюк В. В. Деякі аспекти вдосконалення конституційно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої органами публічної влади, їх посадовими або службовими особами: постановка проблеми / В. В. Борденюк // Конституційна реформа в Україні : загальнонаціональний проект єднання. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України. – 2014. – С. 223–231.

14. Борденюк В. В. Публічно-правові утворення як суб'єкти цивільного права / В. В. Борденюк // Сучасний соціокультурний простір 2014. Матеріали XI Міжнародної наукової інтернет-конференції 17–19 вересня 2014 року. Частина 1. – К.: ТОВ «ТК Меганом», 2014. – С. 28–37.

15. Борденюк В. В. Територіальні громади сіл, селищ та міст як суб'єкти цивільного права: поняття та ознаки / В. В. Борденюк // Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 8 жовтня 2014 року. Тези наукових доповідей. – К., 2014. – С. 112–118.

16. Борденюк В. Деякі питання природи цивільних правовідносин за участю територіальних громад села, селища та міста / В. В. Борденюк // Правова політика в Україні: питання теорії та практики : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 жовтня 2014 року): в 2 т. К. : Національна академія прокуратури України. – 2014. – Т. 1. – С. 136–139.

АНОТАЦІЯ

Борденюк В. В. Територіальні громади сіл, селищ та міст як суб'єкти цивільного права. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню цивільно-правового статусу територіальних громад як суб'єктів цивільного права. В ній визначено поняття та коло територіальних громад, які можуть бути учасниками цивільних правовідносин; виявлено основні чинники, які зумовлюють специфіку територіальних громад як суб'єктів цивільного права та їх місце у системі суб'єктів цивільного права; встановлені їх особливості, за якими вони відрізняються від інших суб'єктів цивільного права; охарактеризовано природу їх цивільної правосуб'єктності.

В роботі особливу увагу приділено дослідженню територіальних громад як суб'єктів права власності. Зокрема, здійснено ретроспективний аналіз процесу становлення та розвитку інституту права комунальної власності; розкрито поняття

та зміст права комунальної власності, висвітлено відмінності між правом комунальної власності та іншими формами (видами) права власності, виявлено особливості правомочностей, що складають зміст права комунальної власності.

Охарактеризовано особливості участі територіальних громад у цивільних зобов'язаннях, які в роботі поділяються на договірні та недоговірні. Обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства, що регулює цивільні відносини за їх участю.

Ключові слова: територіальна громада, суб'єкт цивільного права, цивільна правосуб'єктність, право комунальної власності, цивільні зобов'язання, договірні зобов'язання, позадоговірні зобов'язання.

АННОТАЦІЯ

Борденюк В. В. Территориальные громады сел, поселков и городов как субъекты гражданского права. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию гражданско-правового статуса территориальных громад (общин) как субъектов гражданского права. В работе усовершенствованы подходы к определению понятия и круга территориальных громад (общин), которые могут быть участниками гражданских правоотношений; определены основные факторы, обуславливающие необходимость и специфику участия территориальных громад в гражданских правоотношениях, определено их место в системе субъектов гражданского права; раскрыто сущность и содержание их гражданской правосубъектности. В частности, обосновано, что их участие в гражданских правоотношениях обусловлено объективными факторами и является одним из способов решения гражданско-правовыми средствами вопросов местного значения.

В работе особое внимание уделено исследованию территориальных громад как субъектов права собственности. В частности, раскрыто понятие и содержание права коммунальной собственности, освещены различия между правом коммунальной собственности и другими видами собственности, выявлены особенности правомочий, составляющих содержание права коммунальной собственности. В результате обосновано, что: коммунальная собственность является отдельным видом публичной собственности, которой присущи определенные особенности; содержание субъективного права собственности территориальной громады имеет свою специфику. Так, в отличие от частного собственника, который может совершать в отношении своего имущества любые действия, не противоречащие закону, территориальные громады осуществляют правомочия собственника на основании и в пределах полномочий, предусмотренными законами. Аргументирована нецелесообразность дополнения классической «триады» правомочий собственника таким элементом как управление.

Охарактеризованы особенности участия территориальных громад в гражданских обязательствах. В частности, обосновано, что: территориальные громады участвуют в обязательственных правоотношениях с целью достижения публичных целей в пределах полномочий, предусмотренных законами; действующее законодательство Украины, регулирующие вопросы их участия в договорных обязательствах, характеризуется наличием соответствующих ограничений их договорной свободы с целью защиты публичных интересов и предотвращения проявлений коррупции при заключении и исполнении соответствующих договоров. При этом наличие таких ограничений не нарушает гражданско-правовой сущности этих договоров. Доказано, что сущность охранительной функции гражданской внедоговорной ответственности состоит в охране общественных отношений, урегулированных нормами не только гражданского права, но и других отраслей права. Обоснованы научно-практические рекомендации по совершенствованию действующего законодательства, регулирующего соответствующие гражданские отношения.

Ключевые слова: территориальная громада, субъект гражданского права, гражданская правосубъектность, право коммунальной собственности, гражданские обязательства, договорные обязательства, внедоговорные обязательства.

SUMMARY

Bordeniuk V. V. Local communities of villages, towns and cities as subjects of civil law. – Manuscript.

The dissertation for achieving the scientific degree of candidate of legal sciences, specialty no. 12.00.03 - civil law and civil process; family law; international private law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to exploring the civil legal status of local communities as the subjects of the civil law. The concept and the variety of local communities which can be the participants of civil legal activities are determined; the main factors that cause the specificity of local communities as the subjects of civil law and their role in the system of subjects of civil law are identified; their distinctive features which make them different from the rest of civil law subjects are outlined; the nature of their civil law entity is characterized.

Specific attention is dedicated to the local communities as the subject of property law. In particular, the retrospective analysis of establishment and development of communal property is conducted; the definition and the nature of the communal property law is provided, the difference between the communal property law and other types of property rights are highlighted, the features of legal rights, that form the communal property law are defined.

The features of local communities' participation in civil obligations, which are divided into contractual and non-contractual in the dissertation, are investigated. The scientific and practical recommendations for further development of legislation that regulates the civil relations are substantiated.

Key words: local communities, subjects of civil law, civil personality, communal property law, civil obligations, contractual obligations, non-contractual obligations.